

Poľnohospodárska prvovýroba a jej situácia na Slovensku

Na úvod publikácie je dôležité špecifikovať charakter a štruktúru poľnohospodárstva ako odvetvia, ktoré má výrazné špecifiká. Vo veľkej miere je závislé od klimatických podmienok a poveternostných vplyvov. Zároveň je tradične previazané s vidiekom, ktorý prechádza výraznými zmenami. Migrácia ľudí do miest má výrazný vplyv na podnikanie fariem. Mení sa množstvo pracovných síl dostupných pre farmy a zároveň núti farmy nahrádzať ľudskú prácu technikou. Kapitola postupne objasňuje celosvetové trendy a ich vplyv na poľnohospodárstvo a jeho štrukturálne zmeny. Následne hodnotí vývoj poľnohospodárstva na Slovensku od druhej svetovej vojny v podmienkach centrálne plánovanej ekonomiky. Následne detailne opisuje vývoj poľnohospodárstva na Slovensku po vstupe do EÚ z hľadiska fariem a ich produkcie.

Poľnohospodársku prvovýrobu predstavujú jednotlivé farmy, ktoré sa zaoberajú rastlinnou a živočíšnou výrobou. Veľkosť fariem, počet pracovných síl na hektár poľnohospodárskej pôdy a štruktúra poľnohospodárskej výroby sú vždy výsledkom historického vývoja poľnohospodárskeho sektora v danej krajine. Štrukturálne zmeny v poľnohospodárstve – ako vo všetkých ostatných odvetviach hospodárstva – **sú charakterizované trvalou zmenou rozdelenia výrobných faktorov: práce, pôdy a kapitálu**. Zvyčajne zahŕňajú problematiku odchodu pracovnej sily do iných sektorov a pokles počtu fariem s následným rastom priemernej veľkosti fariem (Bogdanov, Rodič and Vittvari, 2017). Niektorí autori chápu štrukturálne zmeny komplexnejšie a nielen na úrovni prvovýroby a zahŕňajú aj ďalšie segmenty potravinového reťazca, resp. celé vidiecke hospodárstvo (Balmann et al., 1996, Swinnen et al., 2005). Transformačný proces v poľnohospodárstve krajín strednej a východnej Európy viedol k významným zmenám v sektore poľnohospodárstva. Vzhľadom na rozsah zmien a heterogénnosť pôvodných podmienok nie je prekvapujúce, že aj po takmer troch desaťročiach reforiem je poľnohospodárstvo krajín strednej a východnej Európy výrazne rozdielne v porovnaní s ostatnými krajinami Európy. Niekoľko autorov naznačuje, že rozdiely medzi pôvodne socialistickými krajinami sú ešte väčšie ako v 90. rokoch minulého storočia (MMF, 2003). Konečným výsledkom je súčasný stav, ktorý je charakteristický existenciou relatívne veľkých a efektívnych poľnohospodárskych podnikov v Českej republike, malých samozásobiteľských fariem v Bulharsku, vysoko špecializovaných veľkých poľnohospodárskych podnikov v bývalom východnom Nemecku a malých a rôznorodých poľnohospodárskych podnikov v Slovinsku (Buchenrieder et al., 2007).

Hlavnou funkciou poľnohospodárstva je zásobovanie svetovej populácie potravinami. Rastúca populácia je významnou výzvou a znamená rastúci dopyt po potravinách. V tejto súvislosti môže byť prekvapujúce, že priemerná reálna cena potravín v posledných desaťročiach klesá. Je to možné len vďaka veľkému nárastu produkcie potravín a výraznému nárastu produktivity.

1

Ďalšou pozoruhodnou charakteristikou poľnohospodárstva, ale aj potravinárstva je nestabilita jeho trhov. Časť nestability je spôsobená poveternosnými vplyvmi, ktoré majú vplyv na poľnohospodársku produkciu, poľnohospodárske ceny a príjmy poľnohospodárskych podnikov. Časť nestability je tiež dôsledkom nízkej cenovej elasticity dopytu po potravinách a trvanlivosti množstva potravinových komodít. Neelastický dopyt po potravinách znamená, že ceny potravín môžu prudko reagovať aj na malé zmeny v zásobovaní potravinami. To naznačuje značné riziko pri predvídaní cien poľnohospodárskych výrobkov (Chavas, 2001). Farmári sú vo všeobecnosti cenovými príjemcami aj na strane vstupov a aj na strane výstupov. Tým rastie pravdepodobnosť zneužitia postavenia na trhu obchodníkmi alebo sprostredkovateľmi, ktorí môžu využívať svoje trhové postavenie vzhľadom na svoju veľkosť (Marion, 1986, Huang and Sexton, 1996, Cotterill, 1997).

Migrácia z vidieckych oblastí smerom k mestským bola spojená s rastom priemyslu a služieb a prudkým nárastom poľnohospodárskej produktivity práce spôsobenej vo veľkej miere mechanizáciou. Veľký ekonomický rast spôsobuje výrazné zvýšenie migrácie pracovnej sily do miest a zároveň spôsobuje pokles aktívnej pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve.

Štruktúru poľnohospodárstva ovplyvňuje aj medzinárodný obchod a trhové mechanizmy. Spôsobujú pokles sebestačnosti tak na mikro úrovni, ako aj makro (národnej) úrovni. Na úrovni fariem snaha o prežitie tlačí manažérov smerom k zavádzaniu efektívnych výrobných systémov prispôbených miestnym podmienkam. Taktiež vedie k rozvíjaniu marketingových zručností, ktoré môžu využiť v rámci existujúcich príležitostí na trhu.

Konkurencieschopné firmy vyrábajúce v podmienkach rastúcich výnosov z rozsahu majú tendenciu zvyšovať svoju veľkosť. Historický vznik veľkých poľnohospodárskych podnikov v mnohých rozvojových krajinách bol založený na mocenských vzťahoch a hospodárskych deformáciách, kde medzinárodná konkurencieschopnosť týchto fariem bola často udržiavaná prostredníctvom veľkých dotácií s výraznými sociálnymi nákladmi (Binswanger, Deuiinger and Feder, 1993). Takéto situácie motivovali agrárne reformy, ktoré prerozdeľovali pôdu s cieľom zlepšiť spravodlivosť a efektívnosť. V rozvojových krajinách sa často diskutuje o inverznom vzťahu medzi veľkosťou a produktivitou farmy (napríklad Rao and Chotigeat, 1981, Eswaran and Kotwal, 1986, Binswanger, Deuiinger and Feder, 1993). Vo všeobecnosti nie je možné určiť jednoznačnú univerzálnu optimálnu veľkosť farmy, vzhľadom na rozdiely v prírodných podmienkach, technológiách, kvalite produkcie, daňovej politike štátu, rizikivosti produkcie, regulácie v oblasti ekológie a z mnohých iných dôvodov.

Počas uplynulého storočia prešlo poľnohospodárstvo dvoma významnými zmenami: rýchlymi technologickými zmenami (v rozvojových aj rozvinutých krajinách) a výrazným znížením pracovnej sily a zamestnanosti v poľnohospodárstve (najmä v rozvinutých a novoindustrializovaných krajinách). Tieto dva faktory nie sú nezávislé. Technický pokrok bol nevyhnutnou podmienkou zníženia pracovnej sily v poľnohospodárstve. Bez technického pokroku by nebolo možné nasýtiť rastúce mestské obyvateľstvo. V rozvinutých krajinách bol v dvadsiatom storočí zaznamenaný výrazný hospodársky rast v nepoľnohospodárskom sektore, ktorý zvýšil zamestnanosť mimo poľnohospodárstva a mzdu v mestách. To vytvorilo rozdiely medzi poľnohospodárskym príjmom a nepoľnohospodárskym príjmom a bolo dôvodom pre veľkú migráciu z vidieckych oblastí do mestských oblastí (Schultz, 1945). V poľnohospodárstve výrazne kleslo množstvo pracovnej sily. Zníženie počtu nájomných pracovných síl (zamestnancov) viedlo k tomu, že v západoeurópskych krajinách sa typickými stali rodinné farmy

s malou alebo žiadnou nájomnou pracovnou silou. Vzhľadom na to, že celková poľnohospodárska pôda bola vo väčšine rozvinutých krajín pomerne konštantná, tak zníženie pracovnej sily pre rodinu viedlo k nárastu priemernej veľkosti poľnohospodárskeho podniku. To tiež podporilo technológie šetriace pracovnú silu v poľnohospodárstve a spôsobilo veľké zvýšenie produktivity práce v poľnohospodárstve.

1.1 Historický vývoj poľnohospodárstva SR po 2. svetovej vojne a vstup do EÚ

Slovensko bolo historicky predovšetkým poľnohospodárskou krajinou kvôli priaznivým prírodným podmienkam. Po druhej svetovej vojne sa takmer polovica populácie (konkrétne 48,1 %) zaoberala poľnohospodárstvom (Faltus a Průcha, 1967).

História poľnohospodárstva na Slovensku sa dá zhrnúť do troch etáp:

1. Konfiškácia majetku.
2. Odstránenie veľkých vlastníkov pôdy v roku 1947.
3. Pozemková reforma v roku 1948, podľa ktorej boli pozemky s veľkosťou vyššou ako 50 ha vykúpené a v roku 1949 zákon o družstvách (kolektivizácia).

Združstevňovanie v 60. rokoch 20. storočia a vznik štátnych majetkov spôsobil monopol štátu v oblasti kapitálu v poľnohospodárstve. Centrálne plánovaná ekonomika mala v poľnohospodárstve za cieľ zabezpečenie potravinovej sebestačnosti. Ekonomická úroveň krajiny postupne zaostávala za krajinami, ktoré boli pôvodne ekonomicky zaostalejšie ako Československo (Holec, 1997).

Podiel zamestnancov v ekonomike sa počas socializmu výrazne zvýšil. Na druhej strane došlo k prudkému poklesu počtu súkromných poľnohospodárov. Kapitalistickí podnikatelia spolu so súkromnými remeselníkmi a obchodníkmi zanikli. Vytvorili sa nové spoločenské skupiny ako družstevní poľnohospodári a socialistická inteligencia. Časť týchto zmien súvisela s prirodzeným hospodárskym rozvojom, industrializáciou krajiny, s rastom produktivity práce v poľnohospodárstve a tiež s mechanizáciou poľnohospodárskej práce, rozvojom terciárneho sektora atď. Druhým aspektom bola diskriminácia a presadzovanie administratívnych opatrení dôsledkom budovania socializmu. Trieda družstevných poľnohospodárov bola vytvorená pod silným ekonomickým a administratívnym tlakom (Barnovský, 2007).

Obdobie normalizácie alebo takzvaného reálneho socializmu bolo obdobie kolektivizácie a socializácie (hlavne od roku 1949 do roku 1959, Demo et al., 2001). Po roku 1960, kedy Československo zmenilo ústavu a názov na Československú socialistickú republiku, prestal existovať významný počet súkromných farmárov. Dominantné boli veľké podniky s masovou poľnohospodárskou výrobou zamerané na rastlinnú a živočíšnu výrobu. Následne sa v rokoch 1970 až 1989 systém výroby v poľnohospodárskych družstvách interne zlepšoval. Všetky tieto procesy riadila Komunistická strana Československa. Charakteristickým znakom takéhoto ekonomického systému bolo plánovanie, štátna regulácia, priame a nepriame riadenie štátu. Vo všeobecnosti, ako uviedol Yoder (2003), politické a ekonomické rozhodnutia boli prijímané na najvyššej úrovni strany.

1.1.1 Vývoj slovenského poľnohospodárstva po roku 1989

V období do roku 1990 malo poľnohospodárstvo významnú pozíciu z dôvodu rozsahu výroby a zamestnanosti. Zmeny národného hospodárstva po roku 1989 mali väčší vplyv na poľnohospodárstvo než na ostatné sektory. Veľké štátne farmy boli často rozdelené na menšie a sprivatizované počas dvoch vln privatizácie v rokoch 1992 a 1994.

Relatívny význam poľnohospodárstva v národnom hospodárstve Slovenska postupne klesal, čo sa odrazilo na poklese hospodárskej a výrobnjej výkonnosti. Na druhej strane služby a ostatné sektory zaznamenali oživenie a rast (Pokrivčák, 2003). Reštrukturalizácia výroby a jej prispôsobenie hospodárskej efektívnosti boli dôvodmi pre zmeny v poľnohospodárskej prvovýrobe v tomto období. Významný vplyv na zmeny mali aj opatrenia vo forme dotačnej politiky Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR s úmyslom podporiť peňažné toky a financovanie.

Hlavné zmeny a procesy v poľnohospodárstve na Slovensku po roku 1989 možno zhrnúť do nasledujúcich bodov:

- zníženie štátnej pomoci a zastavenie dotácií,
- prudký pokles dopytu, ktorý spôsobil umiestnenie výroby na domácom a na zahraničnom trhu za značne neférových podmienok,
- neprimerané zvýšenie cien vstupov,
- importný tlak po liberalizácii obchodu,
- pokles poľnohospodárskej výroby (rastlinnej a živočíšnej výroby),
- zníženie počtu zamestnancov a pretrvávajúce rozdiely v mzdách voči priemeru v národnom hospodárstve,
- príprava na vstup do EÚ,
- nejednoznačnosť celkovej dlhodobej politiky a rozvojovej stratégie národného hospodárstva a poľnohospodárstva,
- vstup Slovenska do EÚ (v roku 2004) a aplikovanie SPP na Slovensku (Debrecéniová, 2008).

V súčasnosti z celkovej plochy Slovenska 49 000 km² tvorí poľnohospodárska pôda 48 %. Pozostáva z približne 71 % ornej pôdy a 29 % trvalých trávnych porastov. Pre slovenské poľnohospodárstvo sú typické veľké poľnohospodárske podniky. Navyše stále existujú problémy súvisiace s vlastníctvom pôdy v dôsledku kolektivizácie a následnej privatizácie, čo znamená, že sa prenajímajú až tri štvrtiny poľnohospodárskej pôdy. Z celkovej poľnohospodárskej pôdy je 65 % pôda s prírodnými obmedzeniami, ktoré znižujú jej produkčný potenciál a 16 % je v rámci siete Natura 2000, ktorá je tvorená chránenými oblasťami s najcennejšími a ohrozenými druhmi živočíchov (Európska komisia, 2016).

1.1.2 Spoločná poľnohospodárska politika (SPP) EÚ

Spoločná poľnohospodárska politika (SPP) je celoeurópsky systém dotácií zameraný na poľnohospodársky sektor. Okrem priameho dopadu na poľnohospodárstvo môžu dotácie stimulovať vidiecke hospodárstvo vo všeobecnosti a zvyšovať zamestnanosť v iných sektoroch ako poľnohospodárstvo (Blomquist and Nordin, 2017).

Vznik SPP sa datuje do 50. rokov 20. storočia, keď po druhej svetovej vojne bola snaha reagovať na dva hlavné problémy: zabezpečenie potravín pre obyvateľov a príjmov poľnohospodárov. SPP mala na začiatku formu výraznej podpory produkcie prostredníctvom dotácií. Spoločnosť bola vojnou zde-

cimovaná, čo sa dotklo aj poľnohospodárstva a predovšetkým obyvateľov, ktorí trpeli nedostatkom potravín (Foreman-Peck, 1983). Problémom bola najmä vysoká závislosť od dovozu potravín. SPP bola vybudovaná na spoločných trhoch šiestich zakladajúcich krajín Belgicko, Francúzsko, Nemecko, Taliansko, Luxembursko a Holandsko. Colná únia bola zrealizovaná v roku 1968 (Adebajo, 2017). V súčasnosti je SPP realizovaná na území všetkých členských krajín EÚ.

Za najdôležitejšie reformy a zmeny uskutočnené v rokoch 1992, 2000, 2003 a 2013 je možné považovať:

- **1992** – MacSharryho reforma zmenila podobu SPP čiastočným prechodom od podpory produkcie prostredníctvom cien k podpore producentov prostredníctvom priamej podpory príjmov. Napriek nesúhlasu poľnohospodárskych záujmových skupín a mnohých členských štátov bola táto reforma vykonaná a výrazne stabilizovala rozpočtové výdavky, ale vo všeobecnosti neznížila náklady na SPP. Reforma umožnila prijatie dohody o poľnohospodárstve v rámci Všeobecnej dohody o clách a obchode, ktorá na rokovaníach Uruguajského kola GATT (Cunha and Swinbank, 2011),
- **Agenda 2000** – znamenala zníženie cenovej podpory. Okrem toho táto reforma pozostáva z dotácií vyplývajúcich z environmentálnych a iných aspektov (Wier et al., 2002). Počas tejto reformy bola SPP rozdelená na dva piliere, z ktorých prvý pilier pokrýva opatrenia na podporu trhu a príjmov a druhý pilier je zameraný na posilnenie politiky rozvoja vidieka. Nové boli aj nástroje, ako je modulácia priamej pomoci posilňujúca druhý pilier a prísnejšie povinnosti krížového plnenia, ktoré spĺňajú minimálne environmentálne normy (Ferrer and Kaditi, 2007),
- **2003** – Fischlerova reforma bola významná a radikálna, pretože zaviedla schému jednotnej platby nezávislej od produkcie statkov, t. j. priame platby sa stali oddelenými od výroby, čo v podstate znamená, že poľnohospodári sú povinní udržiavať pôdu v dobrom environmentálnom poľnohospodárskom stave. Takýto systém však vyústil do vyšších nájomných cien pozemkov, čo znamenalo zníženie schopnosť dosiahnuť cieľ zabezpečenia ochrany príjmov poľnohospodárov (Brady, Kellerman and Sahrbacher, 2009). Dôležitá súčasť tejto reformy bola implementácia koncepcie "krížového plnenia", ktorá spája platby týkajúce sa bezpečnosti potravín, zdravia zvierat a dobrých životných podmienok zvierat a ochrany životného prostredia s cieľom ich zlepšenia. To znamená, že príjem dotácií závisel od splnenia definovaných požiadaviek (Stawicka, 2009),
- **2008** – Health Check – zjednodušenie a modernizácia SPP odstránením obmedzení pre poľnohospodárov, aby mohli lepšie reagovať na signály trhu a riešiť nové výzvy, napríklad bioenergiu, zmenu klímy a vodu (Európska komisia, 2017b),
- **2013** – Greening – "zelené" priame platby sa stali súčasťou podpory výrobcov v tejto reforme. Sú zamerané na integráciu trvalo udržateľného poľnohospodárstva a posilnenia vzťahu medzi zodpovednosťou voči životnému prostrediu a poľnohospodárskou výrobou. Konkrétne až 30 % finančných zdrojov sa viaže na ekologické postupy, ako sú trvalé udržiavanie pasienkov, diverzifikácia plodín atď. (Boulanger and Philippidis, 2015, Matthews, 2013).

Záveru mnohých štúdií poukazujú na negatívne vplyvy SPP. Napríklad priame platby môžu mať pozitívny aj negatívny vplyv na produktivitu a efektívnosť prostredníctvom príjmového efektu. Pozitívne je, že poľnohospodárom sú poskytované príjmy, ktoré možno využiť na udržanie technológií alebo na zlepšenie efektívnosti riadenia fariem. Môže sa však prejaviť aj negatívny vplyv v podobe

menšej motivácie k lepším výsledkom a produkcii, pretože majú vyššie, resp. dostatočné príjmy plynúce z dotácií. Možnými následkami je zníženie technickej efektívnosti, nedostatok úsilia nájsť metódy znižujúce náklady alebo nadmerné investície, ktoré sa prejavujú v neefektívnom využívaní zdrojov (Matthews, Salvatici and Scoppola, 2017).

1.1.3 Slovensko po vstupe do EÚ

Vstup Slovenskej republiky do Európskej únie znamenal významné zmeny hlavne v dotačnej a podpornej politike. Bolo ukončené viazanie dotácií na konkrétne odvetvia poľnohospodárskej výroby, resp. na konkrétne produkty a zmenil sa časový harmonogram vyplácania priamych platieb.

V literatúre sú dotácie v poľnohospodárstve a dotačná politika často diskutovanou a analyzovanou otázkou. Významnú úlohu mali v období po druhej svetovej vojne, kedy bolo potrebné zabezpečiť výrobu dostatočného množstva potravín a zároveň aj chrániť producentov (Tangermann, 2005). V súčasnosti sa vyplácajú najmä preto, aby pomohli zvýšiť príjem poľnohospodárov a farmárov. Jednotlivé krajiny či zoskupenia štátov by si pritom mali jasne stanoviť, ktoré ciele chcú prostredníctvom agrárnej politiky podporovať, ale tak, aby to nedeformovalo domáci a medzinárodný trh.

Rok 2004 bol prelomovým a poľnohospodárske podniky sa prispôbovali meniacim sa ekonomickým podmienkam. V intenciách spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie bol zavedený mechanizmus administrácie a vyplácania podpôr. Podporami, ktoré sa stali zárukou pre komerčné banky, sa zabezpečil prístup poľnohospodárskych podnikov k cudzím zdrojom vo forme úverov. Štandardizovali sa daňové podmienky. Na druhej strane rozšírením spoločného trhového priestoru sa zostrila konkurencia a zvýšená ponuka tovarov ovplyvnila realizačné ceny, tržby, a tým aj hospodársky výsledok poľnohospodárskych podnikov (Chrastinová, 2008).

Pred vstupom do EÚ pozostávali dotácie poľnohospodárstva na Slovensku z nasledujúcich zložiek:

- nenávratných prostriedkov štátneho rozpočtu,
- nenávratných prostriedkov účelových štátnych fondov (príspevky),
- návratných prostriedkov účelových štátnych fondov (pôžičky),
- záruk účelových štátnych fondov (pôžičky) a štátneho peňažného ústavu za úvery poskytnuté obchodnými bankami,
- podpory cien poľnohospodárskych komodít z prostriedkov Intervenčnej poľnohospodárskej agentúry SR.

Po vstupe do EÚ sa podpora finančných tokov do poľnohospodárskych podnikov v SR realizuje v súlade so spoločnou poľnohospodárskou politikou kombináciou zdrojov z rozpočtu EÚ a štátneho rozpočtu SR formou:

- priamych platieb,
- podpory z Európskeho poľnohospodárskeho a záručného fondu,
- podporou trhu v rámci trhových poriadkov SPP (intervenčné nákupy, exportné dotácie, dotácie na skladovanie atď.),
- národné podpory (Serencés, 2006).

Podľa Pokrivčáka (2009) je najviditeľnejším aspektom vstupu SR do EÚ v poľnohospodárstve podstatný nárast priamych platieb, ktoré výrazne podporili príjmy poľnohospodárov. Na druhej strane sú

však priame platby v nových členských štátoch stále nižšie ako v starých. Rozdiely sa však postupne znižujú. V budúcnosti sa bude klásť dôraz na rozvoj vidieka a na ochranu životného prostredia.

Vstup Slovenska do EÚ a prevzatie nástrojov SPP malo z globálneho hľadiska pozitívny dopad na vývoj poľnohospodárstva SR. Najmä výrazné zvýšenie podpôr v porovnaní s predstupovým obdobím ovplyvnilo kladný hospodársky výsledok celého odvetvia. V porovnaní s predstupovým rokom bolo toto výrazné zvýšenie v prospech rastlinnej výroby, zatiaľ čo v živočíšnej výrobe bola úroveň podpôr nižšia. Do poľnohospodárstva plynie každoročne veľké množstvo finančných prostriedkov vo forme dotácií. Cieľom týchto podpôr je okrem prosperity poľnohospodárskych podnikov, zaistenia priemerných príjmov, dôstojných pracovných a životných podmienok poľnohospodárskeho obyvateľstva aj spoluúčasť poľnohospodárstva na zachovaní a rozvoji vidieckeho prostredia, udržanie osídlenia vidieka a udržiavanie krajiny. Poľnohospodárska prvovýroba je pomerne málo flexibilná v porovnaní so sférami priemyslu a služieb, čo je okrem iného spôsobené závislosťou poľnohospodárstva od hospodárskeho roku. Táto skutočnosť determinuje vplyv agrárnej politiky na reguláciu poľnohospodárstva, a to tak, že účinok finančných prostriedkov vynaložených na konkrétne účely sa prejaví až v ďalšom časovom horizonte (Střeleček a Lososová, 2007).

Spoločná poľnohospodárska politika sa na Slovensku realizuje v súlade so sedemročným programovacím obdobím EÚ. Každá členská krajina dostane vyčlenené prostriedky v rámci I. a II. piliera SPP:

- I. pilier SPP predstavuje priame platby. V súčasnom programovacom období 2014 – 2020 členské štáty EÚ poskytujú poľnohospodárom nasledujúce priame platby (PP):
  - > povinné PP sú základná platba (SAPS), greeningová platba a podpora mladých farmárov (YFP),
  - > dobrovoľné PP sú redistributívna platba (RP), platba na plochy s osobitnými prírodnými prekážkami (ANC) a viazané podpory (VCS). Tieto priame platby môže, ale nemusí členský štát zaviesť,
- II. pilier SPP predstavuje program rozvoja vidieka. Politika rozvoja vidieka sa realizuje v rámci II. piliera spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ a dopĺňa priame platby a trhové opatrenia, ktoré sú v I. pilieri. Politika rozvoja vidieka sa implementuje prostredníctvom programov rozvoja vidieka (PRV), ktoré odrážajú národné potreby a priority členských štátov. Prostriedky sú vyplácané najmä vo forme grantov na základe projektov jednotlivých žiadateľov.

Celkový rozpočet pridelený pre slovenských farmárov a vidiek pre programovacie obdobie 2014 – 2020 predstavoval 4,6 mld. EUR, čo je ročne 660 mil. EUR. Pre programovacie obdobie 2021 – 2027 je podľa návrhu pre Slovensko vyčlenených 4,4 mld. EUR. Rozdelenie podľa jednotlivých pilierov je v nasledujúcej tabuľke:

Tabuľka 1.1: Celkový objem prostriedkov SPP EÚ na Slovensku podľa I. a II. piliera SPP

Programovacie obdobie	I. pilier	II. pilier	Spolu
2014 – 2020	2,7 mld. EUR	1,9 mld. EUR	4,6 mld. EUR
2021 – 2027 (návrh)	2,8 mld. EUR	1,6 mld. EUR	4,4 mld. EUR

Zdroj: Poľnohospodárska platobná agentúra, Inštitút poľnohospodárskej politiky, vlastné spracovanie

1.2 Štruktúra slovenského poľnohospodárstva

Slovenské poľnohospodárstvo bolo a neustále aj je poznačené vplyvom kolektívizácie. Veľké poľnohospodárske podniky vo forme družstiev a štátnych podnikov boli v podstate jedinou formou hospodárenia počas obdobia 1948 – 1989. Pod vplyvom kolektívizácie zanikli súkromní roľníci a rodinné farmy. Vznikli veľké poľnohospodárske podniky s rozlohou nad 1 000 ha a namiesto súkromných roľníkov družstevníci. V tomto období zohrávalo poľnohospodárstvo významnú úlohu v zamestnanosti na vidieku.

V súčasnom období pretrváva na Slovensku dominancia veľkých fariem. V roku 2018 dosiahol počet fariem 18 731. Od roku 2007 sa počet subjektov zvýšil o 2 946. Z hľadiska početnosti od roku 2007 rastú všetky veľkostné kategórie fariem s výnimkou fariem nad 500 ha. Z hľadiska početnosti dominujú na Slovensku farmy do 5 ha, ktorých bolo v roku 2018 40,6 %. Dominancia veľkých fariem je zreteľná z podielu na obhospodarovanej pôde. Podľa Poľnohospodárskej platobnej agentúry v roku 2018 obhospodarovalo 1 001 subjektov až 1,317 mil. ha z celkového počtu 1,861 mil. ha s nárokom na dotácie – priame platby.

Tabuľka 1.2: Zmeny v štruktúre fariem na Slovensku z hľadiska veľkosti

Rok	Počet fariem a pôda v ha	výmera (ha)							Súčet
		0 – 5	5 – 10	10 – 50	50 – 100	100 – 250	250 – 500	nad 500	
2009	Počet fariem	7 406	2 505	2 953	769	716	420	1 016	15 785
	Pôda v ha	18 613	17 540	64 445	54 424	114 248	149 193	1 463 107	1 881 569
2010	Počet fariem	7 345	2 515	3 113	762	746	435	1 022	15 938
	Pôda v ha	18 550	17 739	68 230	54 150	118 168	152 955	1 455 016	1 884 808
2011	Počet fariem	7 294	2 520	3 259	777	757	436	1 015	16 058
	Pôda v ha	18 542	17 830	70 564	55 447	120 818	154 339	1 444 699	1 882 240
2012	Počet fariem	7 305	2 605	3 503	777	784	440	1 019	16 433
	Pôda v ha	18 673	18 531	75 053	55 493	124 570	156 304	1 439 526	1 888 151
2013	Počet fariem	7 413	2 787	3 740	775	833	434	1 028	17 010
	Pôda v ha	18 943	19 620	79 666	55 906	132 478	154 475	1 420 086	1 881 174
2014	Počet fariem	7 639	2 904	4 028	819	839	452	1 027	17 708
	Pôda v ha	19 585	20 495	85 086	58 323	133 055	160 950	1 405 724	1 883 220
2015	Počet fariem	7 859	3 161	4 074	868	872	511	1 008	18 353
	Pôda v ha	20 100	22 401	87 199	62 355	138 875	183 408	1 367 448	1 881 786
2016	Počet fariem	8 037	3 367	4 262	925	868	528	997	18 984
	Pôda v ha	20 450	24 027	92 597	65 911	138 338	190 986	1 339 639	1 871 948

pokračovanie tabuľky 1.2

Rok	Počet fariem a pôda v ha	výmera (ha)						Súčet	
		0 – 5	5 – 10	10 – 50	50 – 100	100 – 250	250 – 500		nad 500
2017	Počet fariem	7 826	3 370	4 295	928	897	524	1 003	18 843
	Pôda v ha	19 910	24 117	94 508	65 524	142 624	187 571	1 336 995	1 871 249
2018	Počet fariem	7 603	3 402	4 344	943	901	537	1 001	18 731
	Pôda v ha	19 212	24 390	95 952	66 190	144 532	192 847	1 317 605	1 860 728

Zdroj: Poľnohospodárska platobná agentúra, vlastné spracovanie

Situácia na Slovensku je odlišná od situácie vo väčšine členských štátov EÚ. Vo väčšine iných členských štátoch EÚ, najmä v členských štátoch EÚ už pred rokom 2004, dominujú malé rodinné farmy. Výhodou veľkých fariem je využitie ekonomie z rozsahu. Ide o výhodu, kedy veľké farmy benefitujú vo forme nižších jednotkových nákladov v porovnaní s malými farmami. V EÚ je podpora vo forme spoločnej poľnohospodárskej politiky odviazaná od produkcie a farmy dostávajú finančné prostriedky z I. piliera SPP buď na základe historického princípu, alebo na základe veľkosti obhospodarovanej pôdy.

1.2.1 Štruktúra výroby na Slovensku

Výnosy v bežných cenách v poľnohospodárstve od roku 2004 stagnujú, čo opisuje tabuľka 1.3. Celkové výnosy sektora boli v roku 2009 1,775 mld. EUR (prepočítané konverzným kurzom) a v roku 2016 2,2315 mld. EUR. Zisk sektora bol v roku 2016 50,4 mil. EUR. Z hľadiska výnosov a rentability sektora bol kritický rok 2009. Dôvodom prepadu výnosov boli nepriaznivé klimatické podmienky ako aj prepad v cenách vybraných komodít. Farmy generujú v prevažnej väčšine zisk (cca. 70 %).

Tabuľka 1.3: Vývoj výnosov, nákladov a zisku fariem na Slovensku (v mil. EUR)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Výnosy	1 775,8	2 019,0	2 434,6	2 362,0	2 349,1	2 400,3	2 230,7	2 231,5
Náklady	1 879,3	2 032,9	2 361,0	2 327,9	2 351,6	2 334,6	2 193,9	2 181,1
Zisk	-103,5	-13,9	73,6	34,1	-2,5	65,7	36,8	50,4

Zdroj: Zelená správa MPRV SR

Z hľadiska produkcie sa farmy na Slovensku zaoberajú najmä rastlinnou výrobou, ktorej produkcia rastie a živočíšna výroba klesá (tabuľka 1.4). V roku 2009 tvoril podiel živočíšnej produkcie 47 % a predstavoval hodnotu 0,7679 mld. EUR. V roku 2016 klesol podiel živočíšnej produkcie na 38 % a predstavoval hodnotu 0,7314 mld. EUR.

Tabuľka 1.4: Vývoj hrubej poľnohospodárskej produkcie, rastlinnej a živočíšnej výroby v mil. EUR od roku 2009

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
HPP	1644,1	1696,8	2090,9	2213,2	2233,4	2202,6	1944,5	1945
RV	876,2	957,9	1238,3	1230,6	1244,2	1309,5	1160,8	1213,6
ŽV	767,9	738,9	852,6	982,6	979,3	893,1	783,7	731,4
Podiel:								
-RV	53 %	56 %	59 %	56 %	56 %	59 %	60 %	62 %
-ŽV	47 %	44 %	41 %	44 %	44 %	41 %	40 %	38 %

Zdroj: Zelená správa MPRV SR

Poznámka: HPP – hrubá poľnohospodárska produkcia; RV – rastlinná výroba; ŽV – živočíšna výroba

Od vstupu do EÚ došlo k výraznému posunu v štruktúre produkcie. Dominujú komodity, ktoré nie sú náročné na ľudskú prácu, majú nižšiu pridanú hodnotu a umožňujú využitie ekonomicke z rozsahu. Najviac fariem sa zaoberá produkciou obilnín a olejní. Producentov ovocia a zeleniny je málo a ich počet výrazne klesá.

Z početnosti fariem jednoznačne vyplýva, že od vstupu Slovenska do EÚ došlo k výraznému odklonu od pestovania ovocia a zeleniny. Je možné konštatovať, že počet fariem zaoberajúcich sa pestovaním komodít rastlinnej výroby náročnejších na pracovnú silu na Slovensku klesá. Na druhej strane rastú počty pestovateľov obilnín a olejní, čo sú typické plodiny vhodné na pestovanie na veľkých plochách s využitím moderných technológií a techniky znižujúcich nároky na ľudskú prácu. Ekonomicke z rozsahu má väčší efekt práve pri týchto komoditách.

Tabuľka 1.5: Počet fariem zaoberajúcich sa pestovaním vybraných druhov rastlinnej výroby

Komodita	2009	2010	2011	2012	2013*	2014**	2015	2016
Pšenica	3 987	3 479	3 524	3 620	3 651	2721	3254	3 303
Jačmeň	3 367	2 608	2 635	2 782	2 556	1902	2599	2 305
Raž	587	464	400	437	508	332	256	270
Kukurica	1 946	1 848	2 144	2 209	2 242	1776	1778	1 801
Repka	1 652	1 613	1 453	1 141	1 323	1121	1117	1 133
Slnečnica	1211	1108	1 163	1 145	1 125	956	1041	1 082
Jablká	370	364	324	306	295	283	n.a.	n.a.
Broskyne	154	149	139	132	123	120	n.a.	n.a.
Slivky	189	186	176	172	169	166	n.a.	n.a.
Ríbezle	51	47	41	40	37	35	n.a.	n.a.
Rajčiaky spolu	89	55	53	56	50	42	31	29

pokračovanie tabuľky 1.5

Komodita	2009	2010	2011	2012	2013*	2014**	2015	2016
Mrkva spolu	74	72	74	82	80	59	54	48
Kapusta spolu	118	101	119	134	138	78	90	85
Paprika zeleninová	117	96	87	95	82	64	71	61

Zdroj: Poľ, CD MPRV SR, výpočty NPPC-VÚEPP

* od r. 2013 boli sledované jednotlivé strediská, čo znamená, že jedna farma mohla byť započítaná viackrát

** od r. 2014 sú sledované farmy, a preto jedna farma pestujúca komoditu na viacerých strediskách je započítavaná počtom 1

n.a.: údaj nedostupný

Živočišna produkcia na Slovensku prešla od vstupu do EÚ signifikantnými zmenami. Niektoré kategórie zvierat rástli, iné výrazne poklesli. Došlo k najvýraznejšiemu poklesu fariem, ktoré sa zaoberali chovom dojníc a ošípaných. Tieto boli tradičnou súčasťou poľnohospodárskej prvovýroby na družstvách a štátnych majetkoch pred rokom 1989. Výrazný pokles zamerania na chov týchto druhov zvierat je z pohľadu chovateľov vysvetľovaný nerentabilitou výroby.

Ostatné druhy živočíšnej výroby ako chov hovädzieho dobytku, chov oviec ako aj chov hydiny z hľadiska počtu podnikov rástli. Jedným z dôvodov je aj skutočnosť, že pre nárok na platbu z I. piliera je potrebná zaťaženosť VDJ (minimálne 0,3 VDJ na hektár pôdy). Celková hodnota živočíšnej produkcie má klesajúci charakter.

1.2.2 Zamestnanosť v poľnohospodárstve na Slovensku

Zamestnanosť v poľnohospodárstve na Slovensku klesá. Od vstupu do EÚ klesol počet pracujúcich z 86 600 pracujúcich na 50 100 v roku 2016 (pokles o 42,2 %).

Tabuľka 1.6: Vývoj počtu pracujúcich (v tis.) a priemernej mzdy (v EUR) v poľnohospodárstve SR

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Pracujúci v poľnohospodárstve	65,3	54,9	52,1	50,4	50,6	51,5	52,3	50,1
Priemerná mzda	598	618	628	630	640	653	655	702

Zdroj: Zelené správy MPRV SR

V porovnaní s rokom 2005 zo štyroch krajín V4 zamestnanosť podľa Eurostatu klesla najviac práve na Slovensku na úroveň 47,57 % v porovnaní s rokom 2005. Pokles bol nižší v Českej republike, Poľsku a najnižší pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve z krajín V4 bol zaznamenaný v Maďarsku.

Zároveň zamestnanosť na 100 ha na Slovensku (2,70 pracovnej sily) je rovnaká ako v Luxembursku (2,70) a porovnateľná s Francúzskom (2,60). Ide pritom o krajiny s podstatne vyššou cenou práce. Vyššia zamestnanosť na 100 ha je dokonca v Nemecku, Českej republike a Rakúsku.

Tabuľka 1.7: Vývoj počtu pracovných síl vo vybraných členských štátoch EÚ v porovnaní s rokom 2005 (Labour Input v %, 2005 = 100 %)

Krajina	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
EÚ 28	88	81	79	78	78	76	75	74
Česká republika	82	78	76	76	76	75	75	75
Nemecko	91	90	89	88	86	87	85	85
Maďarsko	85	85	84	83	85	89	85	84
Rakúsko	90	87	86	86	85	83	82	81
Polsko	97	84	84	84	85	85	85	85
Slovensko	87	57	58	58	55	55	49	48

Zdroj: Eurostat

Veľké farmy na Slovensku sa správajú racionálne a reagujú na súčasné nastavenie SPP. Vo výrobe sa sústreďujú viac na plodiny než na živočíšnu výrobu, ktorá je oveľa intenzívnejšia na prácu. V rastlinnej výrobe sa veľké farmy zameriavajú na produkty s nízkou pridanou hodnotou a plodiny, v ktorých sa môže využívať intenzívna veľká poľnohospodárska technológia. Preto je rast rastlinnej výroby na Slovensku spôsobený zameraním sa na obilniny a olejiny a výrobu s nízkou pridanou hodnotou. Veľké farmy sú kapitálovo lepšie vybavené, a preto sú lepšie schopné prispôbovať sa technickým zmenám. Benefitujú z ekonomie z rozsahu a produkujú s nižšími jednotkovými nákladmi. Sektor poľnohospodárstva je v krajinách EÚ podporovaný z historických a ekonomických dôvodov. Medzi historické patria potreba dostatku potravín a ich cenová dostupnosť, ktorá je výsledkom skúseností po druhej svetovej vojne. Ekonomickým dôvodom je nižšia úroveň príjmu pracovníkov v poľnohospodárstve. Dané platí v prípade malých a rodinných fariem, ktoré dominujú v mnohých členských krajinách EÚ. V prípade veľkých fariem sú pracovníci zamestnancami a ich príjmom je mzda, ktorej výška je určená trhom práce.